

Токушева Т.С.

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВ ЖАНА ЛИРИЗМ

Токушева Т.С.

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВ И ЛИРИЗМ

T.S. Tokusheva

CHYNGYZ AITMATOV AND LYRICISM

УДК: 8-1/14

«Ч.Айтматов жана лиризм» деген макалада көркөм чыгармага карата эстетикалык критерийлердин жаңылануусу, лиризмдин ролу белгиленди. Мындай фактордун өзү лиризмдин чыгармадагы сюжеттик-композициялык түзүлүшкө өтмө катар аралашуусу чыгарманын лирикалык табиятын түзүүгө, көркөм тексттин бөтөнчөлүгүн көрөтүүгө шарт түзөөрү белгиленди.

Негизги сөздөр: лиризм, лирикалык повесть, лирикалык каарман, лирикалык чегинүү, көркөм деталь, экспрессивдүүлүк, композиция.

В статье «Ч.Айтматов и лиризм» отмечена роль лиризма и обновления эстетических критериев к художественному произведению. Отмечено, что фактор влияния лиризма в сюжетно-композиционный строй произведения создает благоприятную лирическую содержательность, подчеркивает особенность художественного текста.

Ключевые слова: лиризм, лирическая повесть, лирический герой, лирическое отступление, художественная деталь, экспрессивность, композиция.

In the article «Ch. Aitmatov and lyricism» is written the role of lyricism and upgrades the aesthetic criterion of a work of art. Noted, that the impact factor of lyricism in the plot-composite structure of the work provides a fertile lyrical richness, emphasizes the singularity of a literary text.

Key words: lyricism, lyric novel, lyric hero, lyric digression, artistic detail, expressiveness, composition.

Жазуучунун лиризмди колдонуу чеберчилиги «Гүлсарат» повестинде андан ары тереңдейт. Жазуучу буга чейинки чыгармаларында адам жашоосун бир тараптуу кабыл алуу менен, ошол реалдуу чындыкты бир проблеманын тегерегинде чечүүгө аракеттенип, жазуучулук чеберчилигин дал өзү көтөргөн бир проблеманын айланасында ачып көрсөтүүгө умтулуп келген болсо, «Гүлсарат» повестинде адамдын социалдык-экономикалык жашоосун панорамалуу карайт. Ошондуктан «Гүлсарат» повести коомдук-саясий мазмунга ээ, элдин тарыхый-социалдык жашоосун көркөм андаштырууга багытталган, жарандын тарыхый-этнографиялык жашоо тиричилигин, көркөм-эстетикалык табиятын ачып көрсөтүүгө максат койгон чыгарма катары түшүндүрүлүп жүрөт. Ч.Айтматов өзүнүн «Ответственность перед будущим» [1] аттуу макаласында бул чыгармасында мурунку чыгармаларында козголбогон башка ойлорду айткысы келгендигин, кыргыз эли басып өткөн бир доорго таандык турмуштун олуттуу проблемаларын чагылдырууга, өзгөчө андагы социалдык конфликтердин, карама-каршылыктардын түпкү маңызын иликтөөгө аракеттенгендигин билдирет. Ошондой эле бир чети мындай максат көптөгөн машакатты

алып келсе, экинчи жагынан ага чоң чыгармачылык канааттануу алып келгендигин жашырбайт.

Айтматовдун чыгармаларына кайрылган адабиятчылардын эч бири бул повестти кыйгап кеткен эмес. Алардын көпчүлүгү «Ч.Айтматовдун «саясий кайра куруусу» так ушул чыгармадан башталгандыгын белгилешет. Ошондой эле бул повесттен чыңалган драматизм, трагизм менен катар «кара сөз түрүндө ыр жараткан» жазуучунун көпчүлүк сынчылар тарабынан берилген мүнөздүү белгилеринин бири – жүрөктүн назик кылдарын күүгө келтирээр жумшак лиризмдин илеби уруп турат. Жазуучунун сүрөттөөсүндөгү Танабайдын Гүлсарыга, досу Чорого карата мамилеси эмне деген мээримдик, эмне деген сүйүү, эмне деген музыка!» деп тамшангандар бар [2]. Бул жерде лиризм тургандыгын танууга болбойт, бирок ал тигил же бул эпизоддон орсоюп калбастан, чыгармадагы бардык көрүнүшкө тымызын жуурулушуп, кээ бир учурда каармандын ички толгонуулары, ой-санаалары, жан дүйнөсүндөгү түйшөлүүлөрү, кубаныч эргүүлөрү менен биргеликте, тымызын, көрүнүп-көрүнбөй өз «кызматын» көрсөтсө, айрым мезгилде жазуучунун баяндоосунда турмуш-тиричиликке кайдыгер эмес мамилесинде дааналанып ачыкка чыгат. Ошондуктан болсо керек, «повесттин окуялары анын «Саманчынын жолу», «Биринчи мугалим» повесттериндегидей эле которулган композицияда, ретроспективдүү планда берилген. Өзүнүн басып өткөн жолун карыган Танабай жан бирге аты Гүлсарыны акыркы сапарга узатып жатып эскерет. Чыгармада окуяны мындайча, акыркы учурунан баштоо жазуучунун сүйүктүү стилдик ыкмаларынан». Балким, каармандардын жан дүйнөсүн, тагаал тагдырын, турмуштагы драматизмин, ар биринин жеке өзүнө таандык психологиялык өзгөчөлүгүн, лиризмге толгон сезимдерин ачып көрсөтүү үчүн жазуучуга мындай ыкма маанилүүдүр. Кайсы тарабынан карабайлы, жазуучу ушул ыкмада чыгарманын мазмундук жүгүн тереңдетип, «романдашуу» категориясына чейин жеткирип, бир доордун саясий-социалдык маани-мазмунун окурманга «аңтарып, төгүп» салганын көрүүгө болот, эч бир окурман кайдыгер карай албай турган деңгээлге жетет. Бул жөнүндө Л.Үкүбаева төмөнкүдөй пикирин билдирет: «Бул повестте Гүлсарыны кайтпас сапарга узаткан бир түндүн ичинде Танабайдын лирикалуу, драмалуу, трагедиялуу тагдыры биздин көз алдыбыздан өтөт. Жазуучу өтө сейрек кездешүүчү сүрөткердик кудурет-күчү ал тагдырды окуучунун өзүкү тагдырына өткөрүп,

сезимине кыт куйгандай орнотуп, андагы орошон маселелерге жеке мамиленди, көз карашынды талап кылып туруп алат. Ошентип, чыгарманыны идеялык-эстетикалык мазмунун жан-ыкласынды бүтүндөй бийлеп, сени граждандык активдүүлүккө, нравалык аруулукка үндөп, күндөлүк деп аталчу тириликке да кылдат-кыраакы кароого чакырат» [3].

Л.Үкүбаеванын айтканында чындык бар, повесть эч кимди кайдыгер калтырбайт. Ал эми анын себебин издегенде ар ким ар түрдүү жооп берип келет, ошондой эле ал жерде терең лиризмдин да катышы бар экендигин танууга болбойт. Повесттин мынчалык көп кырдуу каралышын чыгармада көтөрүлгөн проблемалардын саясий-социалдык жактан көп түрдүүлүгү, анан бардык касиетин өзүнө кармап турган Танабайдын образынын көп жактуулугу болуп саналат. Албетте, башка композициялык элементтерге салыштырмалуу бул жерде лиризмдин өзгөчө орду бар экендигин жокко чыгара албайбыз. Анткени Танабай бир караганда анча деле татаал эмес, жүрүш-турушу жупуну, мүнөзү жөнөкөй, адамдык сапаттары кандайдыр бир принципке баш ийген, андан чыга албаган бир жактуу каармандай сезилет. Бирок ошол «жөнөкөй Танабайды» жазуучунун жан дүйнөсүнөн термелип чыгып, окурмандын жан дүйнөсүнө ошондой чеберчилик менен жете алган лиризм коштоп жүрөт.

Чыгарма менен толук таанышып, андагы көтөрүлгөн проблемаларга акыл токтотуп, ойлонуп көргөн окурманга повесть сүрөттөп жаткан сырткы окуялар анча маанилүү эместиги, алар каармандын ички дүйнөсүн, адамдык өзгөчөлүгүн, адамдык сапаттарын, дегинкиси «айтматовдук каармандардын» кайталангыстыгын көрсөтүү үчүн кызмат көрсөтүүчү деталдар экендиги байкалат. Эң негизги проблема – ошол доордо жашаган адамдардын бардыгы сыдыргыга салгандай бир кылка жашоо кечирип, бирдей ойлонуп калбагандыгын окурманга жеткирүү экендиги адабиятчылар тарабынан узунтуурасынан изилденип бүткөнү азыркы мезгилде кимге болбосун түшүнүктүү. Бирок, жазуучу бутага алган «Танабайдын ички дүйнөсү өзү жашаган доордун тигил же бул көрүнүшүн көркөм аңдаштырууда автор тарабынан акылга салынып, көркөм-эстетикалык нормалар менен системалаштырылып, анан көркөм дөөлөт катары философиялык жактан жалпылаштырылган көркөм туунду гана эмес. Тескерисинче, повесть – бир доордун кайгысы менен кубанычын, канааттануу менен мүшкүлүн окурмандын сезим кылдарынан өткөрүүгө багытталган, өзгөчө эмоционалдуулук менен баяндалып, ошол деңгээлде кабыл алууга, аңдаштырууга окурманды аргасыздандырган, айрыкча ар кимдин субъективдүү пикирин жаратууга дилгирленген көркөм туунду. Ушунун өзү повесттин лиризмден куралгандыгын көрсөтүп турат. Повесттин сюжеттик-композициялык түзүлүшүнө «чөгөрүлгөн» лиризм жеке адамдын көз карашынын коомдук аң-сезим менен дал келүү шарттарын, коомдук аң-сезимдин өзгөрүүсүндөгү объективдүү жана субъективдүү себептерди, адамдын жан дүйнөсү карманган принциптердин коомдогу ордун,

андагы карама-каршылыктарды, жеке адамдын коомдогу өзгөрүүлөрдү кабылдоо өзгөчөлүктөрүн, андагы субъективдүүлүктү, адамдын ички дүйнөсүнүн кайталангыстыгын, уникалдуулугун ачып көрсөтүүгө ачык да, тымызын да, билинип да, билинбей да кызмат кылат.

Алгач автордук баяндоо менен берилген Танабайдын ички дүйнөсүнүн «картинасы» кийинчирээк улам сунушталган окуяларда электен өтүп, окурман тарабынан психологиялык талдоолорго алынып отурат. Албетте, азыркы окурманды ишендирүү кыйын, бирок, «сюжеттик канвага тартылган улам кийинки эпизод, кырдаал негизги окуянын өтө тез темп менен өнүгүшүн шарттап, каармандын мүнөзүн сапаттык жактан толуктап, психологиялык нугун тереңдетип жиберет». [4]. Танабайдын ички дүйнөсү сырткы окуялардын жүрүшү аркылуу ачылат, б. а. чыгармада колдонулган лиризм каармандардын ички сезимдериндеги абалды баяндап, андагы ар түркүн кырдаалдарга басым жасоо менен чектелбестен, ошол ички сезимдердин белгилүү бир окуяларда чагылышын көрсөтөт. Маселен, Танабайдын жылкычылык турмушун сүрөттөгөн эпизоддор поэтикалык мазмунду, романтикалык маанайды ичине алгандыктан, прозадагы ырдай сезилип кетет. Мында күчкайратка толуп турган Танабайдын сезимталдыгы Бүбүжанга арналган «жашыруун» сезимдеринен гана туюнтулбастан, табиятка урмат көрсөтүүсү, өзгөчө камыр-жумур аралашкан, «тагдырлашы» Гүлсарыга кылган мамилелеринен дагы даана көрүнөт.

Повестте Танабай менен Гүлсарынын бирин-бири «түшүнүүчүлүк» менен кылган мамилелери чыгармадагы эки каармандын ички дүйнөсүнүн гана гармониясын түзбөстөн, ал адамдын табиятка, адамдын өз чөйрөсүндөгү жаныбарларга карата сезимталдыгын, аларды аруулук менен сүйө билген жан сезимин, алар менен кошо кубанып, кошо кайгырып, «чогуу жашаган» жан дүйнөсүн да ачыкка алып чыгып отурат. Чынында чыгармада Танабайдын да, Гүлсарынын да «ички дүйнөсү» кеңири сүрөттөлгөндүктөн, адабиятчылар ага карата ар түркүн мазмундагы талдоолорду жүргүзүшүп, ар кандай философиялык жыйынтыктарды чыгарышат. Мисалы К.Асаналиев: «Танабай жана Гүлсары – повесттин борбору, кыймылдаткыч күчү, бүткүл мазмуну. Реалдуу образ менен парабола бул повесттин структурасында ажырагыс диалектикалык бир бүтүн организмди түзөт. Адам менен жылкынын тагдыры «биринен-бирине өтүп» өтмө катар болуп турат. Көп учурда Танабайдын өмүр баяны Гүлсарынын «өмүр баяны» аркылуу проекцияланып берилет. Бекеринен эмес го, ар түрдүү мансапкорлор жана «булгары пальто» кийген, «азыркынын манаптары» Танабайды жазалаш үчүн адегенде Гүлсарыны «жазалайт», темир кишенге салып, «аттардын түрмөсү» атканага «камап» коёт. Тубаса тазалык, ак ниеттүүлүк, жаңы дүйнөгө, жаңы турмушка берилгендик Танабайды түздөн-түз кошоматчылар, мансапкорлор, эки жүздүүлөр, «эт менен челдин» арасында жүргөндөр менен келишпес күрөшкө, татаал карама-каршылыкка алып келет», - деген пикирин билдирет [5]. К.Асаналиев жогорку

деңгээлдеги эмоционалдуу-экспрессивдүүлүк менен чечмелеп түшүндүрүп жаткан эпизоддорду башкачараак деле туюндурууга болот. Бирок, адабиятчыны мына ушунчалык эмоция менен өз пикирин айтууга «шарт түзүп жаткан кырдаалдардын» өзүнө байкоо салганда, башкы маселе повесттеги башкы каарман Танабайдын лиризмге жык жан дүйнөсүндө тургандыгы ачыкка чыгат.

Маселен, Танабайдын жылкычылык турмушу жигитчилик курагы менен шайкеш келип, турмушта болгон бардык кырдаалдарга романтикалык көз менен кароого шарт түзсө, койчулук турмушу Танабайдын түмөн түйшүккө жык толгон, армандуу, азап-тозоктуу, өзгөчө ишке ашпай калган кыялдардын муну-зары катары көзгө урунат. Чыгарма менен жакшылап таанышкан окурмандардын эч бири бул эпизоддордо лиризм жок деп айта албайт. Жазуучу Танабайдын жан дүйнөсүндө, турмушунда орун алып келе жаткан трагедиялуу лиризмди зор чеберчилик менен, окурман өзү ээрчип аралаша турган чеберчиликте берет.

Чынын айтканда, ким эле жыргап-куунаган, өзүнүн жан дүйнөсү канагат алган жашоодон кайгыра турган, кайгы менен түйшүгү мол турмушка баргысы келсин. Ч.Айтматов тапкан көркөм табылга да чыгармада мына ушул жерде турат. Танабайдын ички дүйнөсүн бүлүккө салган, анын өзү «каалабаган» койчулук турмушу ички жана тышкы «тиричиликтин» тогошкон жеринде ачылуучу лиризмдин «өздүк диалектикасы» катары кароого болот. Күн жылга айланып, мезгилдин өтүшү менен адамдын жашы гана өспөстөн, жан дүйнөсүнүн да жаңылануусу мыйзамченемдүү көрүнүш. Эгерде чыгармада Танабай «жыргап-куунаган» жылкычылык турмушу менен кала бере турган болсо, анда анын жан дүйнөсү эч кандай диалектикалык өсүшкө ээ болмок эмес да, каарман мынчалык көп кырдуу образга айланбайт болчу. Адам «жыргаган турмушунан, жаштыгынан канчалык ажырагысы келбегени менен жашоодогу диалектикалык жаңылануу баары бир аны өз кучагына тартып, өткөндү эңсеген эңсөө-кыялдарды калтырып, жаны менен келише албаган арманды калтыраары мыйзамченемдүү психологиялык абал. Болгону жазуучу ар бир адамдын жан дүйнөсүндө «жашоосун кечирүүчү» жаштыгын эңсөөчү абалды саясий-социалдык кырдаалдар менен байланыштырып, жан сезимдин түмөн түйшүктүү лиризмине айландыра билгендигинде турат.

Ал акыл сезими бийик деңгээлине жетип, өзүнүн ички дүйнөсүн андаштырып, бул тирүүлүктүн агы менен карасын ажырата билип, табияттын сулуулугун, жан-жаныбарлардын мээримин жантаюму менен сезип калганда Танабай жаңы доордун Ыбрайым жана Алданов сыяктуу «жаны адамдарына» жолукту. Чыгармада колдонулган лиризмдин ички гармониясы мына ушул жерде турат, б. а. тирүүлүктүн диалектикасы боюнча өсүп жетилүүнүн бийиктиги болгондой эле, бөксөрө турган жери кемий баштаганда жеңилгиси келбей күрөшө баштаган түйшүгү акыл жетип турса да, «колдон келбей калган» жеңилүүсү, дал ошол кырдаалда таянган

чындыгы менен аны жүзөгө ашыра албай калган арманы турат. Ар кимдин башына бир келип, бир кетүүчү социалдык-курактык абал Танабайдын койчулук турмушуна туш келет. Повестте каармандын ички дүйнөсүн «кармап турган» лиризмдин бийик кызматы ушул жерде дааналанат, айткан сөзү бекерге кетпеген Танабайдын «заманы кеткенин» автор чыгаан реалист катары башкы орунга алып чыгат. Кой чарбасындагы жагдай менен тереңден таанышпай туруп, өзү өткөрүп алган оторунун абалын көрбөй туруп, Чоро менен башкарманын тилине кирип, дайыма жеңиш менен жүргөн Танабай райондук кеңешмеде ооз көптүрө сүйлөп, «жогорулаткан милдеттеме» алат. Жазуучу повесттеги ушул эпизод менен адам баласы өзүнүн баскан жолунда анча «маани бербеген», жан дүйнөгө таандык маселени ачыкка чыгарат, б. а. жан дүйнө, ички сезим менен коомчулуктун карым-кагышы, жеке адамдын жан дүйнөсү менен коомчулуктун дисгармониясы, жеке адамдын ой-санаасынын дайым эле туура чыга бербеш, натыйжада жеке адамдын ички дүйнөсүндөгү канагат албагандыктан келип чыккан армандуу түйшөлүүлөр аркылуу лиризмге барат. Бирок бул повестте лиризм жазуучунун алгачкы повесттериндегидей обочолонуп, өзүн-өзү көрсөтүп турбайт. Тескерисинче, ал турмуштук окуяларга жуурулушуп, окурманды тымызын козутуп турган кырдаалдарда чагылат.

Мисал келтирели, Танабай жылкычылыгын «таштап», койчулук турмушка өткөнү турган маал, анын жолдошу Чоро менен жолугушуусу төмөнкүдөй сүрөттөлөт. «Танабай экөө жеке калганда Чоро шимирилген жаагын сылап койду да, досуна жымыя карады.

– Дурус, Танаке, картаяр түрүң жок. Мурункудай эле экенсиң. Көрүшпөгөнүбүзгө канча болду, жаздан бери ээ? Кымыз менен тоо абасы дары го, жарыктык ... Мен болсом чөгүңкүрөп барам. Карылыктын келгени го ...» [6].

Мына мында сунушталып жаткан диалог эки достун жөн салды, ал-жай, ал-ахыбал сурашкан маеги катары көрүнөт, бирок анализдеп, ой токтотуп, ар бир сөз, ар бир сүйлөмдөгү ички сезимдин берилишин, ойдун лирикалык чагылышын, автордун лиризмди колдонуу чеберчилигин талдай келгенде Чоронун эле эмес, Танабайдын «картайып», аренадан кетип баратканынан тымызын кабар берет. Мисал катары алынган бул сүйлөмдөр бир сыйра окуганда анча деле лирикалык, ошондой эле философиялык мазмунга ээ экендиги анча деле байкалбайт. Ал мазмун, Танабайдын ички дүйнөсүн, жеке турмуш-тиричилигин бүлүккө салган мүшкүлдүү тиричилик – Танабайдын «карылыкка» алдырыш мазмуну кийинчерээк ачылып жүрүп отурат.

Окуяга келсек, Танабайдын ички жана тышкы драмалуу турмушу койлорду сарайга алып келгенден соң ачыкка чыгат. «Танабай кашардын түрүн көрүп алып, башына союл тийгендей эсенгирей түштү. Колхоздун чоңдорунан ал жарыгтылуу деле жакшылык күткөн эмес болчу, бирок мынчалык болот деп үч уктаса түшүнө кирбес эле. Мал төлдөтөр кашар

деп аталган жаман бастырманын камыш жапкан шыбы ар жеринен оюлуп, чириген саман салбырап турат. Дубалдарындагы терезе деген оюктарында айнек жок, короо ичинде шамал ойнойт. Талаанын кары кетейин деп калса да, короо ичинде сары жамбаш күрткү жатат. Турмуштун азап-тозогун көп көргөн Танабай баарына кайыл эле, бирок мындай шумдукту ким көрүптүр.

Бир заманда таштан калаган короо азыр кыйрап бүтүптүр. Бу көрүнүш жанына баткан Танабай кыздарынын төл башы козуга кубанганына да караган жок, кармата берди да, короо-жайды айлана басты. Кайсы бурчун караса да, баары жырттылып, эскирип, чирип бүткөн. Согуш алдында салынган эски короо ошо бойдон кароосуз калып, жыл сайын жазда мал төлдөтүүдө гана адам баласы бир бастырып келбесе, кайра таштап кете берип, ушул абалга жеткен тура. Бастырманын төбөсүндө бечара кемпирдин эски илексиндей болуп кыйшык жыйылган бир чөмөлө чирик чөп турат. Анын түбүндө туш келди ыргытылган саман жатат. Бир короо тубар койдун төл учурундагы жем-чөбү ушул. Мындан башка да бурчта эки каптай арпанын уну, жашикке салынган туз жатат. Шишеси сынган төрт-беш фонарь, жер май куйган дат бочка, сабы сынык беш-алты айрыкүрөк көрүнөт ... ».

Жаздагы ала-шалбырт, эски сарайдын көрүнүшү окурманга пейзаждык жана интерьердик көрүнүштөрдү туюндурбастан ар бир сүйлөмдүн мазмунунда эч ким кайдыгер кала албаган лирикалуулук менен драмалуулук тургандыгын тана албайбыз. Эгерде айыл турмушу, андагы мал төлдөтүүдөн кабары бар окурман болсо, Танабайдын тирүүлөй азапка түшкөнүн айттырбай сезет. Повесттеги каармандын абалы бир ирмем көрүнүш катары «ушунун баарына жер май куюп туруп, өрттөп жиберип, баш оогон жакка басып кеткиси келгенден» башталды. Танабайдын ички-дүйнөсү уйгу-туйгуга түштү, өзүнө жооп табууга аракеттенди. Повестте сырткы көрүнүштөн түптөлө баштаган лиризм эми өзүнүн чыныгы функциясына келди. «Танабай мүнкүрөй басып жүрдү. Эмне дээрин билбеди. Бир гана: «Ушундай да шумдук болорбу? ... Ушундай да шумдук болорбу?» - деген сөздөр, ошону кайталап күбүрөп жүрдү». Анан каармандын ички толгонуусу, ички сезимдеги жол таппай кыйналгандык, абалдан чыгууга карата пайда болгон ички чыңалуу, баарына көзү жетип, бирок колунан келбеген аргасыздык, башкалардын алдында мөгдөгөн жан дүйнө лиризмдин ар түрдүү касиетин боюна сиңирип, жазуучу тарабынан зор чеберчиликти бере алгандыгын көрөбүз.

Танабайдын ички дүйнөсүнүн «жараланышына» кандай окуялар менен кандай көрүнүштөр таасир этип жатканын ачык баамдалат. Бирок, повесттеги эң таасирдүү нерсе, ошол каармандын ички арманы, аргасыздан келип чыккан түйшүгү менен күйүтү жеке адамдын өзүнө, анын жан дүйнөсүнө гана таандык мамиле болбостон, анын аркасында коомдук, болгондо да бир доорго мүнөздүү проблемалар менен айкаша, философиялык мааниде чагылгандыгында турат. Мындан жеке адамдын турмушу коом-

дук-саясий, социалдык-экономикалык маселелерден ажырагыс экендигин, жеке жарандын өзү экинчисине тутумдашып коомчулукту түзө тургандыгын, б.а. жарандын жеке, өзүмдүк кайгысы, арман-түйшүгү болбой тургандыгын, жеке арман, жеке кубаныч дайыма коомдук аң сезимге таасир берип, ошол коомдук аң сезимден оң же терс баасын алып, анан барып кайрадан жекечил жан дүйнөгө ээлик кыла тургандыгын повестте берилип жаткан лиризм аркылуу адабий-эстетикалык көрүнүшкө, окурман өзү талдап быча турган көркөм дөөлөткө алып чыгат.

Чыгармадагы сүрөттөлгөн окуялардагы каармандардын аракети, ички дүйнөсү, ой-санаасы аркылуу чагылып жаткан лиризм тымызын өнүгүп жаткан эпизоддор, кырдаардар жана көрүнүштөр аркылуу диалектикалык формадагы өсүшкө ээ болуп, улам чыңалып бара жатканын көрүүгө болот. Мисалга, «Танабай ошол өткөн күндөрдү ийне-жибине чейин эстеди. Кырчын өмүр курч кези ошол колхоз деген күрөштө калгандай сезилет азыр. Ал кайрадан «Кызыл жоолукчан» деген ырды, колхоздун тунгуч машинесин, машиндеде колуна кызыл туу алып, ырдап жүргөн чагын кайра бир эскерип чыкты.

Ушинтип, Танабайдын ички дүйнөсүндөгү толгонуулар, лиризмге толгон кырдаалдар акырындап жеке ойлордон коомдук маселелерге айланып чыга келет. Ага да адам мүнөзү, адамдын жан дүйнөсүндөгү кырдаалга таасир этүүчү абал, адамдын социалдык чөйрөдө ордун аныктоо аракети, ж. б. адамдын ички дүйнөсү башкы орунда чагылды. Муну сюжеттик окуялардын өнүгүшү менен караганда, төлүн, ал тургай оторунун башын аман сактай албай, өзүнчө гүл-ала болуп жаткан маалда Сегизбаевдин келиши, текшерүүчү катары кекирейүүчүлүк менен кылган мамилеси, текебердиги Танабайдын жан дүйнөсүндө жоопсуз кайнап жаткан суроолоруна «жооп таап» берди. Акыл-эсин жан дүйнөсүндө шакардай ачуусу жеңип, Сегизбаевдин туура эмес мамилесине «туура эмес» мамиле кылып анын «булгаары тончон жаңы манап» экендигин ачык айтууга жетишти.

Повестте лиризмди колдонуудагы чеберчилик да мына ушул жерден даана көрүнөт: Танабайдын эмне ойлосо ошону айта алгандыгы, ички дүйнөсүндөгү карама-каршылыкты ачыкка чыгара алгандыгы, эмоционалдуулугу, турмушундагы бардык көрүнүштөргө жогорку эмоционалдуулукта мамиле кылуусу, бардык көрүнүшкө карата жан дүйнөсүнүн лирикалуулугу чыгарманын өзөгү катары баамдалат. Ошондой эле Танабайдын образы аркылуу жүзөгө ашырылып жаткан автордук концепциясында каармандын ички дүйнөсүн кадим турмуштагыдай өзүнө «таандык» кемчиликтер менен бирдикте сүрөттөйт. Повестте мындай көрүнүш бир гана Танабайга мүнөздүү эмес, ал чыгармада катышкан бардык каармандарга тиешелүү. Маселен, чыгармада Танабайдын өзүнө «таандык» ички дүйнөсү башкалардан кантип айырмаланып турса, ошондой эле өзгөчөлүктү Бектайдан, Жайдардан, Сегизбаевден, Кашка-таевден, Керимбековдон, Ыбрайымдан, Чородон, ж. б. каармандардын ар биринен кездештирүүгө болот. Мындан тышкары алардын ар бирине жараша

«ойлоо жөндөмдүүлүгү», кайгыруусу, тарткан санаасы айырмаланып турат. «Эгерде Танабайдын кырдаалга туура баа бербей, кез-кез ала бармандап, шашып, туура чаап кетме адаты бар болсо, Чоро бардыгы жөнүндө терең ойлоп, акылга салып иш кылат. Танабайга караганда ал – билими бар, көзү канык жетекчи. Чарбадагы начар абал анын да тынчын кетирип, нечен ойлорго салат, ал тургай түгөнбөгөн убайымдан жүрөк ооруга чалдыккан» [7]. Жыйынтыктап айтканда, «Гүлсарат» повестинде лиризмди колдонуу ар бир каармандын жан дүйнөсүн ачып берүү максатында гана болбостон, ошол эле каармандардын жарандык позициясын, мүнөзүндөгү өзгөчөлүктөрдү, жашоо-тиричилигине таасирин тийгизген ой-санаасындагы оош-кыйыштарды ачып көрсөтүүгө да кызмат кылат. Ал эми жазуучунун кийинки повесттеринде лиризмди колдонууда кандайдыр бир жакындыктар бар экендиги байкалат. Аларды бирин-экинчисине кайталаган көрүнүш катары ка-

былдоо болбойт, тескерисинче алардын ар бири улам жаңы көркөм-эстетикалык бийиктикти багындырган оригиналдуу повесть болуп саналат.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Ответственность перед будущим // Вопросы литературы, 1967, №9.
2. Кадырмамбетова А. Гүлсарат - К-те: Айтматов Ч. Чыгармалар жыйнагы. 2-том. Повесттер, аңгемелер. - Б.: Бийиктик, 2008, 431-б.
3. Үкүбаева Л. Чыңгыз Айтматовдун каармандарынын көркөм дүйнөсү. - Ф.: Кыргызстан, 1984. 50-б.
4. Үкүбаева Л. Чыңгыз Айтматовдун каармандарынын көркөм дүйнөсү. - Ф.: Кыргызстан, 1984, 51-б.
5. Асаналиев К. Доор менен бирге. - Ф.: Кыргызстан, 1981, 15-б.
6. Айтматов Ч. Чыгармалар жыйнагы: 2-том, Повесттер, аңгемелер. - Б.: Бийиктик, 2008. - 345-346-бб.
7. Үкүбаева Л. Чыңгыз Айтматовдун каармандарынын көркөм дүйнөсү. - Ф.: Кыргызстан, 1984, 59-б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Акунов Э.Б.